

Jeugdzorg in de verkiezingsprogramma's

Bijgewerkte versie: 2 november 2023

Jeugdzorg in de verkiezingsprogramma's

2 november 2023 – Jeugdzorg Nederland,
Team Strategie & Communicatie, Stijn Verbruggen

In oktober presenteerden we een eerste overzicht van jeugdzorg in de verkiezingsprogramma's, dat grotendeels gebaseerd was op concept-verkiezingsprogramma's en waarin enkele partijen nog ontbraken, omdat hun (concept-) programma op dat moment nog niet beschikbaar was. Inmiddels zijn de partijcongressen achter de rug en zijn alle verkiezingsprogramma's beschikbaar. In dit overzicht zijn de (definitieve) verkiezingsprogramma's van de politieke partijen met lijstnummer 1 tot en met lijstnummer 20 meegenomen. In het verkiezingsprogramma van 50Plus (lijst 14) komen de woorden jeugdzorg en jeugd niet voor, daarom ontbreekt deze partij in onderstaande teksten. Op de website van Bij1 was bij het actualiseren van dit document alleen het concept-verkiezingsprogramma te vinden, dus is dat gebruikt.

Jeugdzorg raakt tal van andere grote maatschappelijke thema's

Jeugdzorg is onlosmakelijk verbonden met de samenleving en dus met tal van grote thema's in de verkiezingsprogramma's. Veel van de redenen waarom kinderen en gezinnen een beroep doen op de jeugdzorg hebben te maken met bestaanszekerheid en complexe maatschappelijke vraagstukken: armoede, schulden, huisvestingsproblematiek, complexe scheidingen, verslaving of andere psychische problematiek. Jongeren gaan gebukt onder de eisen van de prestatie maatschappij, knelpunten in het onderwijs, de invloed van sociale media, en een onzekere toekomst door oorlog en klimaatverandering.

In onderstaande analyse is relatief 'smal' gekeken naar de aandacht voor jeugdzorg in de verkiezingsprogramma's. Uiteraard zijn de hoofdstukken over onderwijs, kinderopvang, bestaanszekerheid, huisvesting, familierecht en tal van andere onderwerpen ook relevant voor de vraagstukken in de jeugdzorg. Soms staan er in de verkiezingsprogramma's ook algemenere paragrafen over 'de zorg', waarbij minder expliciet is aangegeven of dit ook op de jeugdzorg slaat. Voor de volledigheid zijn aan het einde van dit document de links naar de volledige versies van de geraadpleegde programma's te vinden. In een volgende versie van dit document zal een link worden opgenomen naar de bredere analyse die het Nederlands Jeugdinstituut op dit moment maakt van de verkiezingsprogramma's.

Steeds meer ruimte en aandacht voor jeugdzorg

De hoeveelheid aandacht die jeugdzorg in de verkiezingsprogramma's krijgt, verschilt sterk van partij tot partij. Vergeleken met eerdere verkiezingen zijn er steeds meer en steeds uitgebreidere paragrafen die volledig over jeugdzorg gaan.

Steun voor Hervormingsagenda Jeugd

De huidige coalitiepartijen VVD, D66, CDA en ChristenUnie, plus oppositiepartijen GroenLinks/PvdA, JA21 en SGP, noemen (en onderschrijven) de Hervormingsagenda Jeugd in hun verkiezingsprogramma.

- 'We gaan door met de Hervormingsagenda jeugdzorg' (VVD)
- 'Daarom gaan we samen met gemeenten aan de slag gaan met de Hervormingsagenda om de jeugdzorg toekomstbestendig te maken' (D66)
- 'We maken haast met het doorvoeren van de plannen van de Hervormingsagenda Jeugd' (GroenLinks/PvdA)
- 'Het CDA steunt de inhoud van de Hervormingsagenda Jeugd'

- *'De Hervormingsagenda, die samen met het veld is opgesteld en breed gesteund wordt, is de komende jaren leidend voor het verbeteren van de jeugdzorg'* (ChristenUnie)
- *'Snel opvolging geven aan de Hervormingsagenda Jeugd'* (JA21)
- *'De SGP steunt de beweging die met de Hervormingsagenda Jeugd in gang is gezet. Het komt nu aan op de uitvoering ervan'*

Nieuw Sociaal Contract noemt de Hervormingsagenda Jeugd óók, maar neemt er nadrukkelijk afstand van: *'Wij volgen de kritiek van de Raad van State en de Algemene Rekenkamer op de recent gepresenteerde 'Hervormingsagenda Jeugd'. Wij willen fundamentele aspecten van het jeugdzorgstelsel opnieuw bezien: wie is waarvoor verantwoordelijk, welke bevoegdheden zijn nodig en hoe wordt de zorg betaald?'* Het ANP schreef op 1 november 2023 een artikel¹ over het verschil in visie op de jeugdzorg tussen VVD, GroenLinks-PvdA en Nieuw Sociaal Contract.

In verkiezingsprogramma's die de Hervormingsagenda Jeugd níet noemen, staan vaak wel voorstellen (zoals: meer centrale regie, minder administratieve lasten, terugdringen doorgeslagen marktwerking) die inhoudelijk overeenkomen met de plannen in de Hervormingsagenda Jeugd. Forum voor Democratie (lijst 7), Piratenpartij - De Groenen (lijst 17), BVNL/Van Haga (lijst 18) en Splinter (lijst 20) gaan een flinke stap verder. Forum voor Democratie wil de jeugdzorg *'fundamenteel herzien'*. De Piratenpartij - De Groenen en BVNL/Van Haga willen de decentralisatie terugdraaien, Splinter (lijst 20) wil de decentralisatie evalueren en heroverwegen.

Brede steun voor versoepelen van leeftijdsgrens voor jeugdzorg

Onder andere GroenLinks/PvdA, D66, CDA, SGP, Partij voor de Dieren, Volt, DENK, Bij1 en Piratenpartij - De Groenen pleiten voor een versoepeling van de harde leeftijdsgrens voor jeugdzorg, zoals ook bepleit door Jeugdzorg Nederland in ons [verkiezingspamflet](#). Nieuw Sociaal Contract besteedt ook aandacht aan deze problematiek (*'Wij vinden dat niet leeftijd, maar zelfstandigheid het criterium moet zijn om een jeugdzorgtraject af te ronden'*), maar verwijst als oplossing naar de al bestaande mogelijkheid voor verlengde jeugdhulp in de Jeugdwet: *'verlengde jeugdhulp tot 23 jaar moet in alle gemeenten van Nederland tot de mogelijkheden behoren.'* Enkele andere partijen zeggen niets over de leeftijdsgrens, behalve de ChristenUnie. Die lijkt zich min of meer tégen het op dit punt aanpassen van de Jeugdwet te keren, of daar in ieder geval een kritische noot bij te plaatsen: *'Er moet voor en met elke jongere in de jeugdzorg tijdig een perspectiefplan worden gemaakt. Langere jeugdhulp is daarbij niet per se de oplossing.'*

Bezuiniging terugdraaien & financiële positie gemeenten

Er is in de programma's ook relatief veel aandacht voor de financiële positie van gemeenten als het over de financiering van de jeugdzorg gaat. Veel partijen pleiten er voor dat gemeenten voldoende middelen tot hun beschikking hebben. Dit wordt echter niet in alle programma's in concrete bedragen vertaald, of het wordt gekoppeld aan het bredere financiële plaatje voor gemeenten (Gemeentefonds, opschalingskorting, etc). Zo schrijft Nieuw Sociaal Contract: *'Te lang hebben we decentrale overheden beschouwd als uitvoeringsinstanties van de centrale overheid. Ook is te makkelijk verondersteld dat decentralisatie van taken (zoals in de jeugdzorg of het openbaar vervoer) tot een sterke kostenbesparing leidt'* en *'We schrappen de korting die staat ingeboekt met het oog op een schaalvergroting van gemeenten en provincies (de 'opschalingskorting').'* Maar de bezuiniging op de jeugdzorg wordt niet direct genoemd. Het CDA schrijft bij de passage over de Hervormingsagenda Jeugd: *'Het Rijk houdt hierbij oog voor voldoende financiën'*, maar gaat niet in op de eerder voorgenomen bezuinigingen. DENK *'wil daarom de tekorten structureel aanvullen tot het gewenste niveau.'* De VNG concludeerde² in september alvast voorzichtig dat de verkiezingsprogramma's van de politieke partijen veel goed beloven voor

¹ <https://www.skipr.nl/nieuws/grootste-partijen-totaal-oneens-over-aanpak-problemen-jeugdzorg/>

² <https://www.binnenlandsbestuur.nl/financien/vng-hoopvol-over-verkiezingsprogramma's>

gemeenten. Vier partijen willen de bezuiniging van 511 miljoen euro uit het vorige coalitieakkoord expliciet terugdraaien.

- GroenLinks/PvdA: *'We draaien de ingeboekte extra bezuiniging terug'*
- D66: *'... het schrappen van de taakstelling voor de jeugdzorg'*
- ChristenUnie: *'We schrappen de besparing van 511 miljoen die nu nog in de boeken staat'*
- DENK: *'DENK is [...] fel tegen bezuinigingen op de jeugdzorg'*

Partijen die Hervormingsagenda niet noemen, zijn vaak beknopter

PVV, SP, Forum voor Democratie, Partij voor de Dieren, Volt, BBB, DENK, Bij1, BVNL en Piratenpartij-De Groenen noemen de Hervormingsagenda Jeugd niet in hun verkiezingsprogramma. Wat opvalt is dat deze partijen, op BBB en iets mindere mate DENK na, relatief beknopt aandacht besteden aan jeugdzorg in hun verkiezingsprogramma. De PVV noemt alleen het terugdringen van de wachtlijsten in de jeugdzorg als speerpunt. De SP wil de financiële verantwoordelijkheid voor de specialistische jeugdzorg bij het rijk leggen en wil de bureaucratie terugdringen. Forum voor Democratie wil de jeugdzorg 'fundamenteel herzien, met name waar het de financiële prikkels en de uithuisplaatsingen betreft'. De Partij voor de Dieren wil de werkdruk verminderen, wachtlijsten terugdringen en de leeftijdsgrens verhogen naar 21 jaar. Daarnaast moeten gemeenten voldoende middelen krijgen en zijn de huidige verschillen tussen gemeenten in aanbod en kwaliteit van jeugdhulp voor de PvdD onaanvaardbaar. Volt wil van jeugdzorg naar gezinszorg en wil dat jongeren minimaal tot hun 23^e in de residentiële jeugdhulp kunnen blijven. De Piratenpartij wil de financiering van de jeugd-ggz terug naar de zorgverzekeraar en vindt de rest van de jeugdzorg bij provincie en nationale overheid thuishoren. Ook pleit de partij voor een betere aansluiting van jeugdzorg en jeugdhulp bij het kinderrechtenverdrag. Splinter wijst op het onderzoek van Commissie De Winter en wil uithuisplaatsingen per direct stoppen. Ook wil deze partij dat er een visie op de jeugdzorg voor de langere termijn komt.

VVD

Van de grotere partijen zijn de VVD en GroenLinks/PvdA het meest beknopt in hun paragraaf over de jeugdzorg. VVD: *'We gaan door met de Hervormingsagenda jeugdzorg. De meest kwetsbare jongeren en gezinnen moeten kunnen rekenen op hulp als zij die nodig hebben. Gezinnen die kampen met meerdere problemen worden geholpen met een totaalplan en vaste regisseur. Opvoeden is een taak en verantwoordelijkheid van de ouders waarbij we de rol van de ouders versterken door vrijwillige vormen van ondersteuning bij opvoedkundige taken breed beschikbaar te maken. Verbetering van gesprekken bij jeugdbeschermingsvragen moet ondertoezichtstelling en uithuisplaatsing voorkomen. Kloven in wetgeving waardoor jongeren niet de hulp en ondersteuning krijgen die ze nodig hebben, pakken we aan.'* Bij de VVD valt verder de nadruk op repressie op: van het verhogen van maximale straffen in jeugdstrafrecht tot het vaker toepassen van het volwassenstrafrecht bij 16- en 17-jarigen en het verhogen van het beveiligingsniveau bij jeugdgevangenen.

GroenLinks/PvdA

GroenLinks/PvdA: *'We maken haast met het doorvoeren van de plannen van de Hervormingsagenda Jeugd en houden daarbij de kwaliteit van de zorg en financiële effecten voor gemeenten scherp in de gaten. Specialistische zorg voor jongeren met de meest complexe problemen, jeugd-ggz en jeugdbescherming gaan we regionaal en soms nationaal regelen. We zetten de belangen van jongeren centraal door ze meer zeggenschap en eigen regie te geven over hun behandeling. We organiseren een jongerenberaad dat een zwaarwegend advies geeft bij de hervorming van de jeugdzorg. Ook bieden we ze het recht op een zelfgekozen vertrouwenspersoon. We voorkomen uithuisplaatsingen, zodat ze alleen plaatsvinden in het uiterste geval dat het kind niet veilig en/of gezond thuis kan blijven wonen, door onder andere in te zetten op kleinschalige woonvoorzieningen en betere ondersteuning voor pleegouders. Veel jongeren komen in de problemen bij de overgang van jeugdzorg naar volwassenzorg. Daarom versoepelen we de leeftijd-grens van 18 jaar, zodat*

jongeren nog tot minstens 21 jaar gebruik kunnen maken van jeugdhulp die ze al hebben, als ze dat willen. Daarna komt er een overgangstraject waar de benodigde zorg op maat wordt ingericht. We draaien de ingeboekte extra bezuiniging terug en het plan voor een eigen bijdrage in de jeugdzorg gaat van tafel. We zetten ons in voor eerlijke en gelijke tarieven in het hele land.' Daarnaast noemt GroenLinks/PvdA de jeugdzorg regelmatig in opsommingen bij voorstellen die over de brede zorg gaan, zoals investeren in personeel en de doorgeslagen marktwerking, of bij inhoudelijke thema's als het beschermen van kwetsbare jongeren tegen de verlokkingen van criminele organisaties.

De uitgebreidste jeugdzorgparagrafen

D66, CDA, ChristenUnie, BBB, SGP en Nieuw Sociaal Contract hebben, zeker van de (potentieel) grotere of gevestigde partijen, de uitgebreidste jeugdzorgparagrafen opgenomen in verkiezingsprogramma.

D66

D66 pleit voor nieuwe energie voor de jeugdzorg en schrijft hierover: 'Kinderen verdienen gelijke kansen op een goede start. Maar soms is extra hulp bij het opvoeden nodig. Bijvoorbeeld bij opvoedvragen, een trauma of een scheiding van de ouders. Sommige kinderen worden geboren met een (psychische) aandoening of krijgen er een in hun jeugd. Helaas lopen veel kinderen, jongeren en ouders vast als zij gespecialiseerde hulp nodig hebben. Vanuit het oogpunt van kansgelijkheid is dat onverteerbaar.

- *Wijkteams moeten gezinnen ondersteunen. De teams moeten ervoor zorgen dat alle betrokken instanties en specialisten samen werken aan de beste oplossing, en dat er voor de ouders en het kind één blijvend aanspreekpunt is. Zo zorgen we ervoor dat uithuisplaatsing alleen als uiterste maatregel genomen hoeft te worden en de onderliggende oorzaken van problemen in een gezin eerst worden aangepakt.*
- *Als jongeren dat willen, bieden we jeugdzorg tot 21 jaar, die geleidelijk wordt afgebouwd vanaf achttien jaar. In deze afbouwfase wordt erop ingezet om jongeren te begeleiden naar wat de Big 5 wordt genoemd: vijf essentiële aspecten (een woning, onderwijs of werk, inkomen, welzijn en een stabiel sociaal netwerk) die een jongere nodig heeft om zelfstandig te kunnen leven. Op deze manier voorkomen we dat de begeleiding abrupt stopt wanneer iemand achttien wordt. D66 accepteert het niet dat jongeren dak- of thuisloos raken op hun achttiende, omdat de jeugdzorg stopt. We investeren ook structureel om jongvolwassenen met psychische klachten mee te laten doen in de samenleving.*
- *De gesloten jeugdzorg wordt verder afgebouwd. Jongeren met problemen kunnen beter binnen het gezin of in een vrije omgeving geholpen worden. In de tussentijd willen we werken aan een goede rechtspositie voor jongeren die nog in een gesloten jeugdinstelling zitten, zoals een recht op inspraak en zak- en kleedgeld.*
- *Ieder kind moet zichzelf kunnen zijn, ook als dat kind een Autisme Spectrum Stoornis heeft. Daarbij past een kritische benadering van therapieën die kinderen autistisch gedrag proberen af te leren of beweren te genezen, zeker als dat gebeurt door onbevoegden of met behandelingen van onbewezen effectiviteit.*
- *Gemeenten moeten voldoende geld hebben om de jeugdzorg goed te kunnen regelen. Daarom gaan we samen met gemeenten aan de slag gaan met de Hervormingsagenda om de jeugdzorg toekomstbestendig te maken.*
- *Als specialistische jeugdzorg nodig is moet de zorg goed geregeld zijn. D66 maakt hier onderscheid tussen weinig voorkomende en veel voorkomende jeugdzorg. Bij weinig voorkomende zorg wordt op landelijk niveau gezorgd voor een dekkend aanbod. Voor de vaker voorkomende jeugdzorg wordt op regioniveau gezorgd voor voldoende aanbod en een visie op regionale samenwerking, waarvan het van belang is dat gemeenten binnen een regio niet vrijblijvend samenwerken op het gebied van kinderbescherming, gesloten jeugdhulp en pleegzorg of gezinsvormen.*

• *D66 wil dat de jeugd-ggz beter aansluit op de ggz voor volwassenen. Daar past bij dat de jeugd-ggz centraler wordt ingekocht en op termijn door de zorgverzekeraar. Een belangrijke voorwaarde daarbij is dat we vasthouden aan het principe dat overal in de zorg zou moeten gelden: ouders en kinderen hebben één duidelijk aanspreekpunt en plan, ook als ze gebruikmaken van verschillende zorgvormen.*

• *In Nederland worden jaarlijks 119.000 kinderen slachtoffer van mishandeling. Het is belangrijk dat de overheid leert van succesvol beleid in het buitenland. Hulp aan slachtoffers van huiselijk geweld, seksueel geweld en kindermishandeling dient op landelijk niveau te worden ingekocht als complexe jeugdhulp. Hulp is nodig voor slachtoffers, getuigen en plegers van geweld. Buiten aandacht voor de kinderen nu, komt er ook extra aandacht voor de groep inmiddels volwassen slachtoffers en generationele mishandeling. Dit is de beste methode om nieuwe slachtoffers te voorkomen.'*

Op een andere plek in het verkiezingsprogramma bepleit D66 het belang van voldoende middelen voor gemeenten en wil de partij de financiële taakstelling voor de jeugdzorg schrappen.

CDA

Het CDA schrijft onder het kopje 'Betere jeugdzorg': *'De zorg, begeleiding en opvoeding van kinderen is primair de verantwoordelijkheid van ouders. Maar in deze verantwoordelijkheid staan zij niet alleen, dat is onze christendemocratische overtuiging. Onze jeugd behoort volgens de ranglijstjes vaak tot de gezondste en gelukkigste jeugd ter wereld. Toch maken meer en meer kinderen gebruik van jeugdzorg. Inmiddels krijgt een op de zeven kinderen professionele hulp. Er gaat zoveel tijd, geld, energie en menskracht naar kinderen met niet-complexe problemen, dat er te weinig overblijft om kinderen met ingewikkelde problemen goed te helpen. Het CDA wil kiezen voor veel betere zorg voor kinderen met ingewikkelde problemen. Dat betekent dat we niet alle lichte opgroeimoelijkheden, bijvoorbeeld die te maken hebben met streven naar een zinvol leven, als 'zorg' bestempelen, maar anders proberen op te lossen. Bezig zijn met zingeving of 'levenskunst' is geen zorgopgave. Het CDA kiest voor gerichtere hulp waar dat nodig is en versterking van het normale leven waar dat kan.*

- *Wanneer kinderen (tijdelijk) niet meer thuis kunnen wonen, worden zij zoveel mogelijk in gezinsvervangende thuissituaties opgevangen*

- *We zetten daarbij ook in op preventie. Financiering van preventie en zorg voor de mentale gezondheid van onze jongeren is van belang, voor nu en later.*

- *We investeren in cursussen voor mensen die voor het eerst ouder worden en opvoedtips willen hebben of aan relatieproblemen willen werken.*

- *Soms is het niet zo vanzelfsprekend dat thuis een veilige haven is en is een helpende hand nodig. Daarvoor hebben we jeugdzorg. Alleen zitten de wachtlijsten bomvol en zien we dat gestegen jeugdzorg budgetten vaak niet terecht komen in de meest kwetsbare wijken. Jeugdzorg moet weer gericht zijn op effectieve zorg voor de gezinnen die dat echt nodig hebben. Daarom is het eerlijker om voor veelvoorkomende lichte hulpvragen een gemaximeerde inkomensafhankelijke bijdrage te vragen voor de jeugdzorg.*

- *Het CDA steunt de inhoud van de Hervormingsagenda Jeugd. Deze agenda beoogt een betere en tijdige hulp en ondersteuning te bereiken voor jeugdigen en gezinnen, op de juiste plek en wanneer nodig. Het Rijk houdt hierbij oog voor voldoende financiën.*

- *Wij beschermen gezamenlijke feestdagen en de zondag als rust- en familiedag, om samen met je gezin, je familie en vrienden tijd voor elkaar te hebben en te ontspannen van een drukke week. We vragen hier aandacht voor bij werkgevers.'*

Elders in het programma schrijft het CDA: *'Wij versoepelen de leeftijdsgrens van 18 jaar in de jeugdwet. Het bereiken van de leeftijd van 18 betekent niet plotseling dat er geen behoefte meer is aan hulp of ondersteuning. We zetten in op een meer geleidelijke*

overgang voor jongeren van 18 jaar en ouder op het gebied van huisvesting, werk, inkomen en toegang tot de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (Wmo)'. Ook besteedt de partij veel aandacht aan de positie van en bestaanszekerheid voor gezinnen.

ChristenUnie

De ChristenUnie pleit voor 'Ademruimte en goede zorg voor jongeren' en schrijft: 'De druk in onze samenleving is vaak hoog, ook voor kinderen en jongeren. Onder invloed van de prestatiecultuur en sociale media lijkt alles goed en snel te moeten. In veel situaties is de boodschap dat afwijken van de norm niet oké is. Zo leggen we elkaar en vooral kinderen en jongeren veel lasten op. En als het even niet gaat, kijken we al gauw naar professionele hulp. De vraag naar jeugdhulp neemt al jaren steeds verder toe. Dat is geen goed teken. Vragen en twijfels horen bij opgroeien en opvoeden. Laten we ook gewoon vertrouwen hebben in ouders en in de kracht van de samenleving zelf. In plaats van professionele hulp in te schakelen, kunnen we veel meer voor elkaar betekenen dan we nu doen. Er spelen bovendien vaak andere vragen in en rond een gezin, bijvoorbeeld bij relatieproblemen, schulden of gebrek aan een netwerk. Dan is jeugdzorg niet altijd de oplossing, maar is er andere hulp nodig. Met het recente akkoord over hervorming van de jeugdzorg is een goede beweging in gang gezet. Maar we zijn er nog lang niet. En intussen moeten we vooral ook met elkaar in gesprek over de samenleving die we willen zijn, en hoe we onze kinderen en jongeren rust en ruimte kunnen bieden en een omgeving om te bloeien.

- Voer het gesprek over mentale gezondheid en prestatiedruk. Mentale gezondheid van jonge mensen is een verantwoordelijkheid van ons allemaal. Dit vraagt een cultuuromslag. Je bent niet goed om wat je presteert, wat je hebt, wie je vrienden zijn, je bent goed omdat ieder mens van waarde is. We maken daarom werk van de maatschappelijke dialoog over de prestatie maatschappij en over opvoeden en opgroeien in deze maatschappij. Dit vraagt om een gesprek met de hele samenleving: jongeren, ouders, onderwijs, zorg, sport- en vrijwilligersorganisaties, enzovoort.
- Verbeter snel de jeugdzorg. De Hervormingsagenda, die samen met het veld is opgesteld en breed gesteund wordt, is de komende jaren leidend voor het verbeteren van de jeugdzorg. Wij willen dat er snel een betere afbakening komt van wat er wel en niet onder jeugdhulp valt. In sommige gevallen moet de jeugdzorg zich misschien juist terugtrekken om ruimte te geven aan gemeen schappen. Dit vergt keuzes welke behandelingen wel en niet onder de Jeugdwet vallen. We organiseren de jeugdhulp beter door slimmere regionale (en waar nodig landelijke) inkoop en minder papierwerk. Daardoor wordt juist de specialistische jeugdhulp beter beschikbaar, zodat jongeren met bijvoorbeeld suïcidale gedachten, trauma of een eetstoornis sneller geholpen worden.
- Zorg voor stabiele financiering. Gemeenten moeten de financiële middelen krijgen die ze nodig hebben voor passende inzet van jeugdhulp. We schrappen de besparing van 511 miljoen die nu nog in de boeken staat. We maken snel werk van het ontwikkelen van een nieuw financieringsmodel, in lijn met de gemaakte afspraken. De ChristenUnie is tegen de invoering van een eigen bijdrage in de jeugdzorg.
- Verbeter gezinshulpverlening. Jongeren groeien op in gezinnen. Er moet meer aandacht komen voor manieren om hulp te verlenen aan het gezin als geheel. Dit doorbreekt een benadering die alleen op het individu is gericht en niet op het leefverband als geheel. Als jeugdhulp ingezet wordt, bekijkt de overheid eerst of er sprake is van problemen rond bestaanszekerheid of in de relationele sfeer. Die moeten dan eerst aangepakt worden.
- Zorg voor verbinding met lokale voorzieningen. Wij willen de zorg voor jongeren meer vanuit het collectief benaderen. Het opvoeden en opgroeien van jongeren is een gezamenlijke verantwoordelijkheid. Door ruimte te geven en samenwerking te stimuleren tussen lokale basisvoorzieningen zoals sportclubs, scholen, jeugdgezondheidszorg en jongerenwerk, kunnen zij kennis en expertise delen en een stevige pedagogische basis vormen voor kinderen en jongeren. Individuele hulp en indicaties zijn dan minder vaak nodig. De lokale teams krijgen een actieve, samenbindende rol als spin in het web. Niet

alleen bij individuele hulpvragen, maar juist ook op collectief niveau om te bouwen aan een verbonden samenleving.

- *Verminder het aantal uithuisplaatsingen van kinderen en jongeren. Uithuisplaatsing moet echt een laatste optie zijn. Het heeft de voorkeur om samen met de jongere en de ouders op te trekken om de veiligheid binnen het gezin te herstellen. Voorbeelden als de JIM (Jouw Ingebrachte Mentor) en de Eigen Kracht Conferentie tonen aan dat het bieden van ruimte aan informele zorg van grote meerwaarde kan zijn voor gezinnen en de behoefte aan formele zorg kan terugdringen. Daarom willen we vaker het eigen netwerk of buurtnetwerken inzetten, door middel van bijvoorbeeld een familiegroepsplan en steungezinnen.*
- *Investeer in pleegzorg en gezinshuizen. Als uithuisplaatsing toch onvermijdelijk is en kinderen niet binnen de eigen familie(netwerken) kunnen opgroeien, willen we dat ze zo veel mogelijk in een gezinssetting terecht komen. We steunen daarom het belangrijke werk van pleeggezinnen en gezinshuizen en geven hen ondersteuning om het vol te houden, bijvoorbeeld door het bieden van respijtzorg en weekendzorg en door het terugdringen van bureaucratie.*
- *Respecteer en waardeer familierelaties. Er moet een wet komen die vastlegt dat hulpverleners gezinsrelaties dienen te respecteren, waarderen, herstellen en bevorderen. Dat betekent bijvoorbeeld dat broers en zussen bij een uithuisplaatsing waar mogelijk bij elkaar blijven. Juist in situaties waarin fysieke afstand ontstaat, is het van groot belang dat hulpverleners investeren in de gezinsrelaties.*
- *Bouw gesloten jeugdhulp af. Gesloten jeugdzorg en isoleercellen willen we snel en zorgvuldig afbouwen. In plaats daarvan zetten we in op kleinschalige woonvormen waar jongeren passende hulp krijgen, ook als dat geld kost. We willen landelijke regie op de afbouw van gesloten jeugdzorg, zodat er voldoende plekken en expertise beschikbaar blijven. We erkennen dat een vorm van geslotenheid soms noodzakelijk kan zijn om jongeren te beschermen.*
- *Zorg voor een goede overgang naar zelfstandigheid. Gemeenten krijgen een wettelijke verplichting om jongeren die uitstromen uit de jeugdzorg passende ondersteuning en huisvesting te bieden. Er moet voor en met elke jongere in de jeugdzorg tijdig een perspectiefplan worden gemaakt. Langere jeugdhulp is daarbij niet per se de oplossing. Om door te kunnen groeien naar een zelfstandige plek in de maatschappij hebben zij vaak meer aan begeleiding bij praktische zaken en hulp bij het vinden van woonruimte en werk.*
- *Schakel bedrijven in om jongeren perspectief te bieden. Voor sommige jongeren helpt het als ze de kans krijgen om aan het werk te gaan; ze bloeien op als ze mee mogen doen, ook als ze nog geen diploma hebben. Bedrijven worden gestimuleerd om jongeren in dienst te nemen en hen structuur en perspectief te bieden, zodat jongeren hun talenten kunnen benutten.'*

De ChristenUnie besteedt een apart hoofdstuk aan familie- en gezinsbeleid en wil dat een ministersportefeuille wordt. Ook is er aandacht voor de versterking van jeugdhulp op school en de samenwerking tussen onderwijs, jeugdhulp en zorg ('zonder bureaucratie en geschuif met budgetten').

BBB (Boer Burger Beweging)

De BBB schrijft over jeugdzorg: 'Onze jeugd heeft de toekomst! Daar zullen weinig mensen het mee oneens zijn. We leven in een tijd met veel maatschappelijke thema's die de toekomst van onze jongeren raken. De prestatiedruk, de nadruk op hoge opleidingsniveaus, schoonheidsidealen en de invloed van sociale media leggen zware druk op jongeren. Als samenleving moeten we erkennen dat elk kind anders is en mag afwijken van de norm, zonder meteen het stempel afwijkend te krijgen. Helaas kan het voorkomen dat er in het leven van kinderen dingen gebeuren waardoor het (even) niet zo goed met ze gaat. Dit kan bijvoorbeeld komen door fysieke problemen, verkeerde vrienden of complexe

echtscheidingen. Ook op die momenten moeten we als maatschappij om hen heen gaan staan en voor ze zorgen. Als BBB staan we voor de volgende punten in de jeugdzorg:

- Een kind of een gezin komt niet "zomaar" in een jeugdhulp traject terecht. Tijdig signaleren wat er speelt vraagt betrokkenheid, kennis en kunde. BBB is een groot voorstander van een goede verbinding tussen de GGD, het onderwijs en zorg. Door vroegtijdig te signaleren en met een gezin samen af te stemmen tussen verschillende betrokkenen, kunnen breed gedragen en uitvoerbare plannen gemaakt worden. BBB is een voorstander van het terugbrengen van de vroegere gezinshulp die in gezinnen die dat zelf niet voor elkaar krijgen rust, reinheid en regelmaat brengt. Daardoor ontstaat er ruimte om zelf weer meer voor de kinderen te zorgen.

- Buurthuizen, jeugdhonken, jongerenhubs etc. dragen bij aan preventie en aansluiting op de belevingswereld van onze jeugd. Als BBB vinden we dat de inzet van deze faciliteiten op alle mogelijke manieren in stand gehouden moeten worden en waar nodig uitgebreid. Denk hier bijvoorbeeld aan de inzet van combinatiefunctionarissen, die actief in de wijk kinderen betrekken, signaleren en verbinden. Dit heeft een sterk preventieve werking.

- Complexe echtscheidingen doen een groot beroep op jeugdzorg en jeugdbescherming. Kinderen raken beschadigd en dit beïnvloedt hun verdere leven. BBB wil inzetten op vroegtijdige hulp en ondersteuning bij echtscheidingen gericht op het voorkomen van schade bij kinderen. Er wordt gewerkt vanuit de ervaringen van het Programma Scheiden zonder Schade dat in 2022 is afgerond. Hierbij wordt zo vroeg mogelijk hulp geboden aan ouders, bij voorkeur in de fase van relatieproblemen en voor er een scheidingsprocedure is opgestart.

- Het is voor kinderen van groot belang om contact te hebben met beide ouders en ouderverstoting moet daarom voorkomen worden. Wanneer omgangsafspraken niet worden nagekomen wordt hier tegen opgetreden. Hierbij is een rol weggelegd voor Veilig Thuis en hulpverlening. Naast waarschuwing en sanctionering dient ook waarheidsvinding een plaats te krijgen in deze aanpak. Het belang van het kind dient altijd voorop te staan en ook de sanctionering moet leiden tot contactherstel tussen ouder en kind. Alleen straf zonder herstel van contact is zinloos.

- Kinderen in de jeugdzorg hebben vaak het gevoel dat zij niet begrepen worden of dat er niet naar hen wordt geluisterd. Kinderen binnen jeugdzorg moeten genoeg aanspreekpunten hebben om melding te maken van misstanden. BBB wil daarom een adviesorgaan door jeugdzorg-jongeren die een heldere visie ontwikkelen op communicatie binnen de jeugdzorg.

- Als BBB staan we voor "doen wat nodig is". Als dit betekent dat specialistische jeugdhulp nodig is, dan doen we dat zo kort mogelijk, waar het kan ambulante, en anders zo dicht mogelijk bij huis. Waarbij nazorg voor de jeugdige en zijn of haar netwerk minstens zo belangrijk is als de inzet van de behandeling zelf.

- In de jeugdhulp wordt al een paar jaar samengewerkt om tot een toekomstscenario te komen. BBB is van mening dat de specialistische jeugd GGZ een eigen spoor moet zijn om naar op te schalen vanuit de lokale teams. Los van het regionaal veiligheidsteam.

- BBB is voor de inrichting van expertise behandelcentra met een evenredige geografische spreiding over Nederland. Zodat meervoudig specialistische hulp bereikbaar is voor iedereen in de eigen regio.

- Er bestaan regionale verschillen in de resultaten en successen van de jeugdhulp. BBB pleit voor een betere uitwisseling van kennis en ervaring over wat goed werkt en wat effectieve en passende interventies zijn in verschillende situaties. Dit kan bijdragen om de kwaliteit van de zorgketen te vergroten en de zorg landt waar het nodig is: bij de gezinnen.

- We willen de jeugdprofessionals meer ruimte bieden om binnen de jeugdhulpketen organisatie overstijgend hun expertise in te zetten en de samenwerking op te zoeken.

Wanneer betrokken partijen binnen het werkveld meer vertrouwen op elkaars expertise, kan er efficiënter met de beperkte arbeidscapaciteit worden omgegaan. Dit werkt kostenverlagend en voorkomt dat gezinnen onnodig worden belast.'

De BBB pleit ook voor marktconforme salarissen voor zorgpersoneel, het sterk verminderen van de administratieve lasten en het voorkomen van de vlucht naar ZZP-schap onder zorgpersoneel. Ook gaat het programma van de BBB in op prestatiedruk, de nadruk op hoge opleidingsniveaus, schoonheidsidealen en de invloed van sociale media die een zware druk op jongeren leggen.

Nieuw Sociaal Contract

De paragraaf over jeugdzorg in het verkiezingsprogramma van de partij van Pieter Omtzigt luidt: *'Al veel decennia zetten wij ons in Nederland in voor zorg aan kwetsbare kinderen, jongeren en gezinnen. Het blijkt een ingewikkelde opgave om hulp aan te bieden die vanuit het perspectief van het kind of gezin als passend ervaren wordt. Het komt zelfs voor dat de aangeboden hulp of het toepassen van jeugdbeschermingsmaatregelen de problemen alleen maar groter maken. Dat ligt niet aan de inzet van de betrokken hulpverleners, maar aan ons systeem. Wij vinden het, als het om het welbevinden van kinderen, jongeren en gezinnen gaat, belangrijk om oorzaken aan te pakken, in plaats van symptomen te bestrijden. Daarnaast moet het leveren van niet-passende, onnodige of onbewezen zorg teruggedrongen worden en moet de regeldruk omlaag, om de jeugdzorg ook in de toekomst toegankelijk en betaalbaar te houden.*

- *Wij volgen de kritiek van de Raad van State en de Algemene Rekenkamer op de recent gepresenteerde 'Hervormingsagenda Jeugd'. Wij willen fundamentele aspecten van het jeugdzorgstelsel opnieuw bezien: wie is waarvoor verantwoordelijk, welke bevoegdheden zijn nodig en hoe wordt de zorg betaald? Onze prioriteit is om wettelijk vast te leggen waarop een kind met een jeugdbeschermingsmaatregel minimaal recht heeft.*
- *Het welzijn van het kind dient het uitgangspunt te zijn en niet de bestuurlijke modellen en systemen. Het toezicht door de Inspectie (IGJ) en het interbestuurlijk toezicht moeten effectiever gemaakt worden en voldoen aan duidelijke en heldere kwaliteitseisen.*
- *De stem van het kind moet worden gehoord en meegewogen in alle besluiten die over het kind en het gezin gaan. Om te komen tot afspraken die aansluiten bij de dagelijkse praktijk, is actieve betrokkenheid van kinderen, jongeren en hun omgeving en samenwerking met het werkveld en met de lokale overheden cruciaal. De juridische positie van het kind wordt versterkt.*
- *Wij willen uithuisplaatsing zo veel mogelijk voorkomen en een betere jeugd- en rechtsbescherming realiseren. We voeren de voorstellen van de initiatiefnota 'recht doen waar recht ontbreekt' uit. Daarnaast willen wij dat meldingen of klachten die binnenkomen bij het Landelijk Meldpunt Zorg (IGJ) of Jeugdstem (AKJ) adequaat afgehandeld worden en dat ouders en kinderen hierin worden bijgestaan.*
- *Binnen gezinnen is vaak sprake van meerdere en complexe problemen. Hulpverlening is pas effectief als het probleem ook integraal wordt aangepakt. Directe en vroegtijdige deskundige beoordeling van de hulpvraag door een professional zoals een psycholoog of psychiater is van belang om samen met het gezin te komen tot de juiste zorg op de juiste plek. In de uitvoering wordt gebruikgemaakt van effectieve interventies.*
- *De noodzakelijke transformatie van (hoog)specialistische jeugdzorg naar zo ambulant mogelijke zorg vergt langdurig (financieel) commitment van gemeenten. Landelijke sturing op dit proces is nodig om deze transitie kans van slagen te geven. De huidige versnipperde inkoop leidt tot hoge uitvoeringskosten. Gezien de bestuurlijke legitimatie heeft provinciale inkoop onze voorkeur boven regionale inkoop; deze keuze is onderdeel van de gewenste bezinning op de verdeling van verantwoordelijkheden.*

- Voor een kleine groep kinderen en jongeren is het soms tijdelijk niet mogelijk om thuis te wonen. Wij vinden het belangrijk dat er voldoende kleinschalige voorzieningen (die voldoen aan heldere kwaliteitseisen waarop getoetst wordt) voorhanden zijn, zoals gezinshuizen of pleeggezinnen, om kinderen en jongeren een tijdelijk thuis te kunnen bieden. Uitgangspunt moet zijn dat het kind opgevangen wordt in de buurt van het eigen gezin en dat het kind met regelmaat wordt gehoord en dat zijn of haar belangen worden meegewogen.

- De mogelijkheid om jeugdhulp ook in te zetten voor jongeren van 18 tot 23 jaar staat in de Jeugdwet. Uit de praktijk blijkt dat veel gemeenten de hulp aan jongeren stopzetten zodra zij 18 worden. Wij vinden dat niet leeftijd, maar zelfstandigheid het criterium moet zijn om een jeugdzorgtraject af te ronden. Om te voorkomen dat jongeren geen hulp krijgen, terwijl dit wel nodig is, moet verlengde jeugdhulp tot 23 jaar in alle gemeenten van Nederland tot de mogelijkheden behoren.

Daarnaast wil Nieuw Sociaal Contract bij nieuwe wet- en regelgeving voor de zorg eerst toetsen hoeveel regeldruk dit oplevert, de partij wil de zorgbureaucratie in 5 jaar halveren. Ook pleit de partij voor snellere structurele financiering voor innovaties die de zorg aantoonbaar kwalitatief verbeteren.

SGP

De SGP schrijft in de paragraaf 'Jeugdzorg':

- De SGP steunt de beweging die met de Hervormingsagenda Jeugd in gang is gezet. Het komt nu aan op de uitvoering ervan.

- Bij veel gemeenten hangt de jeugdzorg als een financiële molensteen om de nek, wat hen belemmert om de transformatie van de jeugdhulp vorm te geven. De SGP vindt dat gemeenten hiervoor financieel gecompenseerd moeten worden door het Rijk.

- Tegelijkertijd is het nodig dat gemeenten het jeugdhulpstelsel doelmatiger en doeltreffender inrichten zodat zij de vraag naar hulp en ondersteuning weer onder controle krijgen. Dit vraagt om een duidelijke visie, consistent beleid en scherpe(re) keuzes van gemeenten.

- Gemeenten moeten vooral wat doen aan de vraag naar lichte vormen van jeugdhulp. Niet elke opvoedvraag hoeft uit te monden in een intensief hulptraject.

- De SGP vindt het belangrijker dat gemeenten zelf strikter afbakenen wat zij als jeugdhulp zien en wat niet, dan dat er een wettelijke begrenzing van de jeugdhulpplicht komt.

- Gemeenten moeten meer werk maken van het versterken van de eigen kracht en regie van jongeren en hun sociale netwerk. Het wettelijk recht op een familiegroepsplan moet nadrukkelijk onder de aandacht worden gebracht van hulpverleners en gezinnen.

- Jeugdzorg is erg complex. Daarom krijgen gemeenten en professionals meer ruimte om zelf prioriteiten te stellen, zodat ze beter maatwerk per gezin kunnen leveren. Buiten de lijntjes van te 'strakke' protocollen kleuren mag. Minder bureaucratie en meer samenwerking met andere betrokkenen moet.

- Op regionaal, bovenregionaal en landelijk niveau moet voldoende specialistische jeugdhulp aanwezig zijn. De (wettelijke) voorwaarden die de regering stelt aan een stabiel regionaal aanbod van specialistische jeugdzorg, mogen geen afbreuk te doen aan de beleidsvrijheid en democratische legitimiteit van gemeenten. Jeugdhulp is en blijft immers decentraal georganiseerd.

- Niet de leeftijd, maar 'zelfstandigheid' moet het criterium zijn om de jeugdzorg te verlaten. Veel jongeren die 18 jaar worden, kunnen nog wel wat hulp en ondersteuning

gebruiken als opmaat naar hun volwassenheid. De SGP wil daarom dat de harde leeftijdsgrens verdwijnt en een vorm van 'verlengde jeugdhulp' een optie wordt voor alle jongeren in de jeugdzorg.

- De Rijksoverheid moet erop toezien dat gemeenten daadwerkelijk voldoen aan hun verplichting om identiteitsgebonden jeugdhulp te bieden.

- Het toezicht op zorg voor jongeren moet beter. Dit is niet alleen een opgave voor gemeenten, maar vraagt ook om versterking en verbreding van de taken van de Jeugdautoriteit.

- De zwaarte van de problematiek in de jeugdzorg is met name toegenomen door veel (complexe) (v)echtscheidingen. Het is van belang om te investeren in stabiele gezinnen en duurzame relaties. Het bestaande landelijke aanbod van interventies op het gebied van relatie- en opvoedingsondersteuning moet toegankelijker worden gemaakt en steviger verankerd in het gemeentelijke beleid. Daarnaast wil de SGP dat relatietherapie via het basispakket vergoed wordt.

- Jongvolwassenen met een licht verstandelijke beperking dreigen tussen wal en schip te vallen. De samenleving wordt voor hen te ingewikkeld. Snellere en betere samenwerking tussen school, zorgaanbieder en gezin is nodig om te zien welke hulp en ondersteuning nodig is.

- Veel pleegouders ervaren een grote druk op het gezin, moeite in de omgang met de ouders van het pleegkind of problemen met het zorgsysteem. De ondersteuning van pleegouders moet beter.

Het SGP-programma kent ook een aparte paragraaf 'Kinderen veilig thuis':

- Rechters dienen meer tijd te krijgen om maatregelen van kindbescherming zorgvuldig te onderzoeken en te behandelen, onder meer door het inzetten van deskundigen en een second opinion.

- Er is extra inzet nodig om in de jeugdbescherming meer personeel te werven en (jong) personeel te behouden. Bij dit zware en verantwoordelijke werk past een goed salaris.

- Ouders dienen meer rechtsbescherming te krijgen als ze geconfronteerd worden met ingrijpende maatregelen van kindbescherming. Hun positie zou ten minste vergelijkbaar moeten zijn met die van burgers in het bestuursrecht.

- De kwaliteitskeuring van instellingen die kindbescherming uitvoeren (gecertificeerde instellingen) moeten ook aandacht besteden aan zorgvuldige dossiervorming, iets waaraan het nu nogal eens ontbreekt.

- Gecertificeerde instellingen moeten hun inzet meer en beter afstemmen op de werkzaamheden van gemeentelijke wijkteams.

- Groepsplannen die de verantwoordelijkheid voor jongeren primair binnen de eigen familie of sociale kring beleggen, verdienen meer aandacht om het aantal maatregelen van kindbescherming te kunnen beperken.

- Het aantal schakels in de keten van kindbescherming kan en moet minder.

- Wachtlijsten in deze sector zijn onacceptabel als het gaat om de uitvoering van rechterlijke maatregelen voor kindbescherming. De rechters moeten desnoods op kosten van gemeenten vervangend aanbod kunnen inschakelen.

- Het aantal jongeren dat in gesloten jeugdzorg verblijft, dient zoveel mogelijk beperkt te worden.

DENK

'Alle kinderen hebben het recht om gezond en veilig op te groeien. DENK blijft zich inzetten voor tijdige en passende jeugdhulp. Met die ambitie komt DENK tot onderstaande maatregelen:

- Preventie begint bij het gezin. Te lang moeten ouders wachten op hulp, waardoor gezinnen langdurig kampen met armoede, stress, problemen en soms zelfs huisuitzettingen. DENK is daarom fel tegen bezuinigingen op de jeugdzorg.

- Er kan niet bezuinigd worden zolang er geen concrete verbeteringen te zien zijn. In plaats hiervan dient er gezocht te worden naar geschikte alternatieven. Er is landelijke sturing nodig om ervoor te zorgen dat er altijd hulp kan worden geboden aan zowel minderjarigen als gezinnen.

- DENK is tegen huisuitzettingen van gezinnen.

- DENK staat voor vermindering van de administratieve lasten voor jeugdzorgorganisaties. De overheid dient meer uit te gaan van vertrouwen, zodat jongeren beter geholpen kunnen worden.

- DENK wil de leeftijdsgrens in de Jeugdwet verhogen. Nu belanden jongeren op hun 18^e op straat. Dat creëert vaak alleen maar problemen. Wat DENK betreft is niet de leeftijd het criterium om de jeugdzorg te verlaten, maar de mate van zelfstandigheid.

- Gemeenten kampen met enorme tekorten, waardoor de wachtrijen alleen maar langer worden voor onze jongeren. Dit is onacceptabel. DENK wil daarom de tekorten structureel aanvullen tot het gewenste niveau.'

Leestips

De PO-Raad bracht in beeld wat de politieke partijen willen met het onderwijs³

Valente maakte een vergelijking over o.a. huiselijk geweld en dakloosheid⁴

GGD GHOR maakte een analyse over publieke gezondheid in de programma's⁵

Actiz maakte een vergelijking van de verkiezingsprogramma's voor de ouderenzorg⁶

³ <https://www.poraad.nl/over-de-po-raad/wat-willen-politieke-partijen-met-het-onderwijs>

⁴ <https://www.valente.nl/nieuws/tweede-kamerverkiezingen-2023-analyse-van-programmas/>

⁵ <https://ggdghor.nl/actueel-bericht/veel-aandacht-publieke-gezondheid-verkiezingsprogrammas/>

⁶ <https://www.actiz.nl/sites/default/files/2023-10/Analyse%20verkiezingsprogramma%27s%202023.pdf>

Geraadpleegde verkiezingsprogramma's

Klik op de partijnaam of gebruik de link in de voetnoot

Lijst 1: VVD⁷

Lijst 2: D66⁸

Lijst 3: GroenLinks/PvdA⁹

Lijst 4: PVV (Partij voor de Vrijheid)¹⁰

Lijst 5: CDA¹¹

Lijst 6: SP (Socialistische Partij)¹²

Lijst 7: Forum voor Democratie¹³

Lijst 8: Partij voor de Dieren¹⁴

Lijst 9: ChristenUnie¹⁵

Lijst 10: Volt¹⁶

Lijst 11: JA21¹⁷

Lijst 12: SGP¹⁸

Lijst 13: DENK¹⁹

Lijst 14: 50Plus²⁰

Lijst 15: BBB²¹

Lijst 16: Bij1²²

Lijst 17: Piratenpartij – De Groenen²³

Lijst 18: BVNL/ Van Haga²⁴

Lijst 19: Nieuw Sociaal Contract²⁵

Lijst 20: Splinter²⁶

⁷ <https://www.vvd.nl/wp-content/uploads/2023/10/Verkiezingsprogramma-VVD-2023-2027-1.pdf>

⁸ <https://d66.nl/verkiezingsprogramma/>

⁹ <https://groenlinkspvda.nl/verkiezingsprogramma/>

¹⁰ <https://www.pvv.nl/verkiezingsprogramma.html>

¹¹ <https://d14uo0i7wmc99w.cloudfront.net/CDA%20Verkiezingsprogramma.pdf>

¹² https://www.sp.nl/sites/default/files/sp_verkiezingsprogramma_2023-2027.pdf

¹³ https://fvd.nl/FVD_het_programma_van_hoop_optimisme_en_herstel_2023-2027.pdf

¹⁴ <https://assets.partijvoordedieren.nl/assets/algemeen/Verkiezingsprogramma-Tweede-Kamer-2023-Partij-voor-de-Dieren.pdf>

¹⁵ <https://insite.christenunie.nl/l/library/download/urn:uuid:81ae811b-dc36-4c5e-b182-d93c7f7dbab6/christenunie+verkiezingsprogramma+2023-2028.pdf?redirected=1698931257>

¹⁶ https://voltnederland.org/storage/doc/voltnederland_verkiezingsprogramma_2023.pdf

¹⁷ https://ja21.nl/fileadmin/user_upload/Verkiezingsprogramma_TK_23_A4_v3.pdf

¹⁸ <https://tweedekamer.sgp.nl/actueel/nieuws/woord-houden-verkiezingsprogramma-2023-2027>

¹⁹ <https://www.bewegingdenk.nl/download/23902/>

²⁰ <https://50pluspartij.nl/verkiezingsprogramma-50plus/>

²¹ https://boerburgerbeweging.nl/wp-content/uploads/2023/10/BBB_VERKIEZINGSPROGRAMMA_NOV2023_DEF-1.pdf

²² <https://bij1.org/wp-content/uploads/2023/09/BIJ1-Concept-Partijprogramma-Tweede-Kamer-2023.pdf>

²³ <https://archieff.piratenpartij.nl/Verkiezingsprogrammas/TK/Piratenpartij%20verkiezingsprogramma%202023.pdf>

²⁴ <https://bvnl.nl/wp-content/uploads/2023/10/Verkiezingsprogramma2023.pdf>

²⁵ https://storage.googleapis.com/groep-pieter-website/NSC_verkiezingsprogramma_2023_v3.pdf

²⁶ <https://www.splinterpolitiek.nl/zorg>